Kelecsényi László

Krúdy ürügyén – Vay Saroltáról

Krúdy Gyula megélhetése a húszas évek elején veszélybe került. Magyarország trianoni csonkulása folytán jelentős irodalmi piacok, szebben szólva, fontos olvasói rétegek tűntek el. A Felvidéken, Erdélyben és a többi elcsatolt területen apránként megszűntek a rendszeres publikációs lehetőségek. Krúdy – bármily fájdalmas ezt leírni – kezdett kimenni a divatból. Bár 1920–21 táján még tartott a Bori Imre által „nagy korszaknak" nevezett alkotói periódusa, ám ekkor keletkezett legfontosabb regényei külhonban jelentek meg. A *Nagy kópé* a bécsi Pegazus kiadásában, és a sokak által legmodernebbnek tartott *Mit látott Vak Béla szerelemben és bánatban* szintén Bécsben, egy éppen a közlés során megszűnő folyóiratban. A régi magyar világ összeomlott, lehet, hogy már 1914-ben, az első világháború kitörésének esztendejében, de a háború és a forradalmak, sőt, Trianon után végképpen. Változott az irodalmi ízlés, és változott az irányító politikai kurzus. Krúdyt a hatalom kigolyózta. „Krúdyzmus vagy bolsevizmus" – ekként cikkeztek róla ellenfelei. Megélhetése érdekében *Álmoskönyv*et szerkesztett (az első kiadáson így szerepelt a tevékenysége), a lapokba pedig tőle szokatlanul bő lére eresztett emlékező tárcákat kezdett publikálni. Az anyagi gondokkal, irodalmi visszautasításokkal, majd pár év múlva már a szervezetét támadó betegségekkel küzdő író érdeklődése végképp a múlt felé fordult. Kapóra jött neki minden évforduló. Ő, akit igazán nem lehet aulikus szemléletmóddal vádolni, Ferenc József halálának tízedik évfordulóján teleírta a lapokat utolsóelőtti királyunkra emlékező tárcákkal. Nyilván nem az élete utolsó éveiben már a szenilitással küszködő uralkodót kívánta vissza; az ún. boldog békeidők ábrándját kergette, mikor még ifjú és sikeres író volt. Így botlott bele Vay Sarolta/Sándor alakjába is. Krúdy imádta a különcöket, s keresve se találhatott volna hálásabb alanyt a nemi szerepet váltó, fordulatos életű, a magyar múltat, különösen a 17/18. századot megörökítő írónőnél. Majd minden évben publikált róla valamit, olykor a tényeket ismételve, néha csak egy-egy mondattal szőve bele alakját írásaiba. *A tegnapok ködlovagjai* – ezt a címet adta egy 1925-ben megjelentetett gyűjteményének. Vay Sarolta is az volt – nem ködlovag, hanem ködlovagnő.

A modell 1859-ben született Dabas (a hozzátartozó Gyón) községben, grófi családban. Magánúton tanult, nevelője Kászonyi Dániel a szabadságharc honvédszázadosa, későbbi hírlapíró, baloldali eszmék

híve. Vay grófleány egyetemi tanulmányokat is folytatott, előbb Németországban, majd Budapesten. Testvére, az 1864-es születésű Vay Péter, szintén szereplője lett az irodalmi adattáraknak. Pappá szentelték, majd végül püspöki rangig emelkedett, de a lexikonokba útirajzai miatt került bele. Sokat utazott, bejárta a Távol-Keletet, és megfordult Amerikában.

„Vay Lászlót, Bem egykori hadsegédjét, a daliás honvéd őrnagyot leánnyal keserítette a sors! Gyönge csontú, hitvány kis leánykát szült urának Beniczky Sarolta. De egy Vaynak nem parancsol a fátum! Ha kinövi a pólyát, ha megéri, hogy megáll a két lábán, jó lesz az fiúnak. Majd kap egy nadrágot. Sándor. Így hívják! Kutya, aki kételkedni merészel!" Így ír Buza Péter a családi háttérről (*Szenzációk nyomában a békeidők Budapestjén*. Kozmosz Könyvek, 1989, 56. old.). Az ő kutatásai nyomán ismerhetjük a különc családfő, és nem kevésbé különc ivadékai életútját. A családapa második gyermekét, Pétert viszont leányruhákban járatta. Pap is lett belőle, szépen emelkedve a katolikus egyházi ranglétrán. Sarolta/Sándor vállalta a reá osztott szerepet. Vív, lovagol, vadászik, fogatot hajt. Ahogy egy korabeli gavallérhoz illik. Már tizenkét évesen leányszöktetésre vállalkozik. Nevelője ráncigálja le az „ifjú párt" a vasúti kupé rejtekéből. Hiába. VS – nevezzük őt így a továbbiakban – évente bonyolódik újabb meg újabb nőügyekbe. Kamaszkora a dzsentritársadalom tévútjain zajlik: gyakran berúg, dohányzik, és szorgosan látogatja a fizetett szerelem intézményeit. (Csak tudnánk, hogy mit művel ott a lányokkal?) Nagykorúságához közeledve szakít a szüleivel. Vándorszínész truppokat követ, hódol a divatos díváknak – környezete jót mulat a férfi viseletben feszítő, gigerlit formázó nőalakon. Állítólag csak 153 cm-re nőtt, de még ez sem zavarta szándékolt hódításaiban. Kijelentette, hogy ő bizony férfi akar lenni, és ezt nem tilthatják meg semmilyen szabályok. Úgy is tett. Szép színésznőnek kurizált, lovagias ügyéről jelent meg álhír a lapokban, választott „kedvesét" követte mindenhová. Persze a legendákat ennyi idő távolából már nehéz ellenőrizni. Annyi biztos, hogy a hírhedett tiszaeszlári vérvád tárgyalásán ott ült a nyíregyházi tanácsteremben – méghozzá a hírlapírók padsorában. A kisgyermek Krúdy Gyula akár láthatta ott őt, ha apja magával vitte a kíváncsiskodók közé, vagy bárhol másutt a városban, ahol VS megfordult. Itt szerelmesedett bele Eszéki Emma műkedvelő színésznőbe, akit lényegében megszöktetett, Pestre hozott, és évekig együtt élt vele egy belvárosi bérelt lakásban. Még kézfogó is történt, egy álpap adta össze az ifjú párt, az álférfit a már nem egészen ifjú jegyesével. Pár év múlva újabb botrányos nőügybe keveredett, ebből

tudjuk, hogy a korábbi liezont törvényesítő okirat valódisága erősen kétséges. Az újabb hódítás, ezúttal nem a Nyírségben, hanem Ausztriában, a Wörthi-tó mellett zajlott. Az ügymenet hasonló, házasságkötés egy nem létező szerzetesrend papja előtt, egy eldugott kis kápolnában. Később az apósa jelenti föl a pénzzavarában csalásra vetemedő vejét, és a börtönben derül ki VS valódi nemi hovatartozása.

A világot sokáig be lehet csapni, de nem mindvégig.

Vay Sarolta/Sándor megúszta a büntetést. Egy mentőtanú, a híres szexuálpszichológus, Krafft-Ebing bíróság előtti szakvéleménye alapján szabadlábra helyezték. Cserébe bekerült a neve a titkos népszerűségét a prűd közvélemény előtt sokáig őrző *Psychopatia sexualis*ba. VS a későbbiekben – nők helyett – az írásra vetette rá magát. És lássunk csodát: korának egyik legjobb belletristája, a szó jó értelmében vett bulvárírója vált belőle. A 20. század első évtizedében sorra jelentek meg írói erényeket csillogtató tárcái. Férfiúi álneveken publikált: D'Artagnan, Vayk, Vicomte Lestorières. Munkái kötetbe rendezve is alakot öltöttek. Tíz szépséges, ezüstös csillogású tomus, mely antikváriusok szenzációja volt a múlt század hetvenes/nyolcvanas éveiben. Szinte minden könyve címében ott ragyog a régi szócska: *Régi magyar társasélet, Régi nemes urak, úrasszonyok.*

Bizonyára Krúdy is forgatta ezeket, hogy kimeríthetetlen fantáziája mellett anyagot találjon egy elmúlt világ megidézéséhez. Mindenesetre VS botrányhősből íróvá vált. Forrásértékű munkáinak bő válogatását a fellazuló szocialista könyvkiadás is piacra dobta (*Régi magyar társasélet.* Magvető, 1986) Steinert Ágota gondos szerkesztésében, gazdagon adatolt magyarázó jegyzetekkel. Utószavában még mentegetnie kell a szerzőt, indokolni, miért kap ilyen terjedelmet a régmúlt felidézése. „Kétségtelen, Vay Sarolta nem olyan jelentős író, hogy egy kort a nagy összefüggések szintjén, a maga teljességében realista módon mérjen fel és ábrázoljon. A történelem egészét meglehetősen értetlenül nézi, csupán a saját osztálya múltja felé fordul érdeklődéssel. Azt azonban nem akarja meghamisítani." (Id. kiad. 506. old.)

Írásból azonban – talán az egy Jókait kivéve – senki sem gazdagodott meg Magyarországon. VS is nélkülözések közepette töltötte utolsó éveit. Mivel cikkei, tárcái már nem hoztak elegendő jövedelmet, a szülői örökség, a birtok is elveszett – tipikus korabeli dzsentri-sors –, az írónő a kávékereskedelembe vetette bele magát. Amikor 1914-ben kitört a világháború, éppen Svájcban tartózkodott üzleti úton. Több éven át sikertelenül próbált hazajönni; hogy ez a terve miért nem sikerült, ma

már kideríthetetlen. Aztán 1918 tavaszán egy tüdőgyulladás elvitte. Nem érhette meg hatvanadik születésnapját.

Borgos Anna behatóbban foglalkozott a VS jelenséggel *Vay Sándor/Sarolta: egy konvencionális nemi szerep áthágó a múlt századfordulón* című tanulmányában (Holmi, 2007. február). Alanyát előbb mint írót veszi szemügyre: „A szövegek stílusa érzékletes, Mikszáthot idézik és Krúdyt inspirálják majd, de a Vay-életmű elsősorban igen gazdag művelődéstörténeti anyag, a szövegeket mindenekelőtt a jó szemű és tollú publicista szellemessége és eredetisége teszi ma is élvezhetővé." Aztán terepet kap a dolgozatban a maga idejében botrányosnak számító nemi szerep áthágása is.

„A magyar irodalom George Sandja volt" – írta róla halálakor a Magyarország napilap nekrológjának szerzője. Egyben kettő: VS, akárhogy csűrjük-csavarjuk, egy testben két nemi szerepet vitt, egy születettet és egy nagyon áhítottat.

Ez a tanulmány egy tervezett, de végül meg nem jelent Vay-kötet utószavaként készült.